

Hagen, R. (2024). Den norske modellen for fellesskap: Betydningen av teori og begreper. I G. C. Aakvaag & U.-D. K. Bæck (Red.), *Robuste fellesskap* (s. 65–97). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa240203>

Kapittel 3

Den norske modellen for fellesskap

Betydningen av teori og begreper

Roar Hagen

Innledning

Sammen med Sverige, Danmark, Island og Finland konkurrerer Norge om topplasseringene i rangeringer av verdens beste samfunn (UNDP, 2022). Land som Canada, Japan og USA er også høyt oppe. I rangeringen for 2021 ligger Sveits på toppen med Norge som nummer to. De nordiske landene skiller seg ut som en sjelden kombinasjon av omfattende velferdsstatlige ordninger, små sosiale forskjeller og en konkurransedyktig økonomi (Halvorsen & Stjernø, 2008). Ofte oppfattes dette som motsetninger. Omfordeling går på bekostning av vekst og velstand. Ikke bare lykkes de nordiske landene med kombinasjonen, men den riktige balansen mellom samarbeid, konkurranse og like muligheter for individuell utfoldelse framheves som nøkkelen til suksess.

Mange peker på blandingsøkonomien som et alternativ til sosialisme og kapitalisme. De nordiske landene har funnet en balanse mellom kollektivism og individualisme. En omfattende offentlig sektor spiller sammen med sterke private aktører som hevder seg i konkurransen på verdensmarkedet. Andre kjennetegn er høy tillit til myndigheten og en sterk samfunnssolidaritet. Men hvorfor og hvordan blir det slik? Hvorfor har samfunnsmedlemmene tillit til myndigheten? Hvordan skapes solidaritet, og hvordan regulerer det norske samfunnet sine mange delsystemer?

Da er svaret gjerne den norske, svenske eller nordiske modellen. En modell er en forenklet framstilling av et komplekst fenomen. Den viser oss elementene fenomenet består av, og relasjonene mellom dem. Modellen kan være rent beskrivende, men den kan også forklare. Den norske modellen viser oss hvordan samfunnet er skrudd sammen. Dermed er den også normativ – eller foreskrivende. Den sier hvordan vi bør forholde oss for å bli handlingsdyktige som fellesskap. Da burde modellen være av særlig interesse for sosiologien. Det er i begrenset grad tilfellet.

I sosiologisk terminologi er den norske modellen en oppskrift på samfunnsmessig integrasjon. Å integrere kommer fra latin og betyr å bringe sammen og gjøre hel. Sosiologien er vitenskapen om samfunnsmessig integrasjon (Østerberg, 1988). Å forklare hvordan samfunn skapes og endres er sosiologiens berettigelse som disiplin. Da går den norske modellen til kjernen av problemet. I alle samfunn er det en spenning mellom samfunnsmedlemmenes behov og interesser som enkeltpersoner og samfunnsmedlemmenes behov og interesser som fellesskap. Vi trenger samfunnet for å leve livene våre, men samfunnet begrenser oss. Vi kan ikke gjøre som vi vil.

Sosiologien håndterer spenningen mellom individ og samfunn ved å skille mellom to former for integrasjon – sosial integrasjon og systemintegrasjon. Sosial integrasjon betyr at samfunnsmedlemmene regulerer sine forbindelser i fellesskap. Systemintegrasjon betyr at relasjonene reguleres av systemer som virker bak ryggen på aktørene som «en usynlig hånd». Den kapitalistiske markedsøkonomien er et typisk eksempel. I sosiologien er dette skillete enten eller. Den sosiologiske fagdiskursen beveger seg langs to spor (Kilminster, 2014). Enten styres handlingene av selvregulerende systemer, eller gjennom samfunnsmedlemmenes kollektive selvregulering som fellesskap.

Den norske modellen er derimot et både og. Den løser konflikten mellom egne og felles interesser ved å få oss til å forstå. Vi forstår at vi må gi avkall på egne interesser for et fellesskap vi selv er en del av. Modellen skaper hva jeg kaller rasjonelt begrunnet solidaritet (Hagen, 1999). En del av forståelsen er at vi må overlate noe av styringa til systemene. Påstanden for dette kapitlet er at sosiologien har problemet med å gripe den norske modellens sosiale rasjonale for å skape samfunnsmessig integrasjon. Årsaken er et utilstrekkelig begrep om fellesskap.

Det norske modellen har ingen teori

Den norske modellen har på en måte ingen teori. Aktørene som forvalter den norske modellen, har selvsagt en praktisk forståelse av hva de holder på med. Typiske styringsdisipliner som statsvitenskap og samfunnsøkonomien analyserer den norske modellen fra perspektivene til sine respektive delsystemer. Statsvitere skriver om *The Nordic Model in Political Science* (Knutsen, 2017). Økonomene har søkelys på økonomiske institusjoner som trepartssamarbeidet mellom arbeidstakere, arbeidsgivere og staten (Barth, Moene & Willumsen, 2014; Blomquist & Moene, 2015). Det finnes mange empiriske sosiologiske analyser av ulike aspekter ved den norske velferdsstaten.

Det jeg mener, er at sosiologien mangler en teori om den norske modellen som en modell for samfunnsmessig integrasjon. Belegg for denne påstanden finner jeg i bokverket *Det norske samfunnet* (Kjølørød & Frønes, 2022). Dette er norsk sosiologisk største kollektive ytelse. Her viser faget hva det kan som

en teori om samfunnsmessig integrasjon. Prosjektet lanseres på 70-tallet som flaggskipet til Sosiologisk institutt ved Universitetet i Oslo. Det begynner med en ambisjon om å gi en helhetlig analyse av det norske samfunnet med utgangspunkt i T. Parsons' systemteori. Bokverket har kommet i mange utgaver. Nye kapitler som tar opp nye sider ved det norske samfunnet, inkluderes. Den siste versjonen består av over 40 kapitler fordelt på tre bind.

Men det er ingen redaksjonelle grep for å skape oversikt og sammenheng. Hvert kapittel står for seg. Framstillingen av det norske samfunnet er fragmentarisk. I midten er det, for å si det slik, et stort teoretisk hull.

Framgangsmåten

Kapitlet legger vekten på begrepens betydning for den empiriske samfunnsanalysen. Hvordan går vi fram for å gjøre en slik teori og begrepsanalyse? Vi må ha en metode. Det finnes mange metoder for empiriske analyser som forteller hvordan forskeren går fram for å konstruere og analysere data. Den viktigste ressursen for den empiriske analysen er imidlertid begrepene. Uten begreper blir verden stum.

Begreper er redskaper, men akkurat hvordan forskeren lager de verkøyene hun trenger, sier metodelitteraturen lite om. Begrepsanalyse er i store trekk en beskjeftigelse for filosofier og filosofisk interesserte sosiologer. Da frikobles begrepsanalysen fra den empiriske analysen. Det finnes mer spesifikt sosiologiske måter å arbeide med begrepene på. C.W. Mills' (2002) sosiologiske fantasi er en standardreferanse, men se for eksempel også Leiulfstrud og Sohlberg (2021). Det er likevel et problem at forskere ikke skiller tilstrekkelig mellom begrep og realitet.

Jeg skiller mellom tre typer teori. Det er samfunnsteori, generell teori og vitenskapsteori. Samfunnsteorien handler om samfunnet og sosiale fenomener. Den setter fram påstander som kan være empirisk sanne eller falske. Generell teori er systemer av begreper i den forstand at begrepene definerer hverandre. Noen begreper definerer mange andre begreper. Da kaller vi dem grunnantakelser. Grunnantakelsen er viktig. Den skaper et teoretisk rasjonale for å lage andre begreper. Går man for eksempel ut fra at samfunnet består

av mennesker og handling, må alle sosiale fenomener være et resultat av menneskelig handling.

Hvordan lages slike fundamentale antakelser om verden og det vi kaller sosiale ontologier? Det er tema for den tredje typen teori vi vekselvis kaller vitenskapsteori, vitenskapsteori eller metodologi. Den handler om forholdet mellom de to andre, mellom den generelle teorien og den empiriske analysen. Det er to måter å lage grunnantakelser på. Den ene er gjennom metafysisk spekulasjon. Fundamentet må være i overensstemmelse med virkeligheten slik den er i og for seg. Det finner vitenskapsfilosofien ut ved å spekulere over den sosiale realitetens vesen, over den menneskelige natur, den menneskelige handlingens egentlige kjennetegn, og så videre

Den andre måten å lage vitenskapelige begreper på spør ikke om begrepene er sanne eller falske i en eller annen dypere metafysisk forstand, men om begrepene er mer eller mindre fruktbare. Fruktbarhet er en relasjon. Begreper er mer eller mindre fruktbare relativt til problemer forskeren støter på i den empiriske samfunnsanalysen. Jeg kaller denne tilnærmingen metodologisk konstruktivisme (Hagen & Gudmundsen, 2011). Forskeren finner årsakene til problemene i systemet av begreper. Når hun har funnet den epistemologiske hindringen, lager hun nye begreper som skal være mer fruktbare for den empiriske samfunnsanalysen.

Hypotesen for denne undersøkelsen er at sosiologien mangler et fruktbart begrep om fellesskap. Derfor svikter sosiologien som en teori om samfunnsmessig integrasjon. Den norske modellen er en av menneskehetens mest avanserte former for samfunnsmessig integrasjon. Men norsk sosiologi ser den ikke. Begrepene mangler. Jeg skal forsøke å forklare hvorfor det blir slik gjennom en komparativ teorianalyse av sosiologiens to spor.

Jeg sammenlikner bidrag fra henholdsvis systemteori og det som i dag gjerne kalles kritisk teori. Kritisk teori er ulike varianter av den marxistiske teorien om klassesamfunnet. De to teoriene om samfunnet har noen felles trekk. Begge deler det moderne samfunnet opp i omtrent de samme saksområdene som politikk, økonomi, vitenskap, utdanning og så videre. Når delene skal bringes sammen til et mer eller mindre fungerende samfunnsmessig hele, skiller veiene. Systemteorien hevder at samfunnsmedlemmene absolutt ikke kan bli handlingsdyktige og regulere samfunnets mange delsystemer i fellesskap. Det er omvendt. Samfunnsmedlemmenes handlinger reguleres av selvregulerende sosiale systemer.

Kritisk teori går ut fra at grupper av mennesker kan regulere sine samfunnsmessige forbindelser som fellesskap og kontrollere sin egen skjebne. Denne tilstanden av frihet og fellesskap plasseres et sted i framtiden. Det er en utopi. Her og nå er det norske samfunnet karakterisert av ulikhet, utbytting og undertrykking. Ingen av de to retningene har plass for det norske samfunnet som det er, og altså relativt bedre enn mange andre samfunn. Da er det heller ikke faglig interessant å spørre hvorfor og se nærmere på den norske modellen som en mulig kandidat for samfunnsmessig refleksjon og selvforbedring.

Når vi kjenner årsaken til et problem, kan vi gjøre noe med det. Når vi vet hva det er ved begrepene i de to teoriene som begrenser samfunnsanalysen, kan vi lage nye og mer fruktbare begreper. Jeg skal introdusere tre begreper som kan forklare hvordan grupper av mennesker blir mer eller mindre handlingsdyktige som fellesskap. De tre begrepene er kollektiv rasjonalitet, rasjonell solidaritet og kollektiv makt. Jeg har drøftet disse begrepene andre steder (Hagen, 2006). Nå gjelder analysen forholdet mellom den norske modellen og sosiologien. Målsetting for undersøkelsen er tosidig. Når sosiologene forstår modellen, kan de bidra til å gjøre den bedre.

Teorien om funksjonell differensiering

Vi begynner med teorien om funksjonell differensiering. Det er også historisk korrekt. Sosiologien etableres som vitenskapelig disiplin på slutten av 1800-tallet som en teori om samfunnsmessig utvikling gjennom funksjonell differensiering. Kjente navn i denne tradisjonen er A. Comte, H. Spencer, É. Durkheim, M. Weber, T. Parsons og N. Luhmann. Bidragene er forskjellige, men de tenker innenfor det samme teoretiske paradigmet.

Ideen er enkel. Samfunnet deles opp i stadig flere spesialsystemer. Spesialisering gjør samfunnsdelene avhengige av hverandre. Alle trenger input fra de andre for sin egen utvikling. Men hvordan skjer det? Hvorfor deles samfunnet opp i stadig flere spesialsystemer? Svaret er fordi arbeidsdeling er bra for samfunnet. Delsystemene løser problemer for samfunnet og skaffer samfunnsmedlemmene goder de trenger. Det er deres funksjon. Det økonomiske systemet fordeler knappe ressurser med hensyn til framtidige

behov. Vitenskapen produserer ny kunnskap. Utdanningssystemet sørger for kvalifisert arbeidskraft. (Se oversikt i Aakvaags kapittel side 47.)

Begrepet funksjon betegner forholdet mellom del og helhet fra perspektivet til hele det systemet delen er en del av (Luhmann & Pedersen, 2016). Funksjon handler om tilbakekobling. Men hva er mekanismen, eller mekanismen som sørger for at delsystemene utvikler seg i overensstemmelse med samfunnets behov som helhet?

Det varierer hvordan sosiologene responderte på den teoretiske utfordringen. Bidragene fra Comte, Spencer og andre av pionerne har gått i glemmeboken. Durkheims bidrag har gjort varig inntrykk. Særlig skillet mellom organisk og mekanisk solidaritet har festet seg. Mekanisk solidaritet er en form for samfunnsmessig integrasjon typisk for førmoderne samfunn med lite utviklet arbeidsdeling. Organisk solidaritet er typisk for moderne samfunn med mange delsystemer og funksjoner.

Arbeidsdelinga gjør samfunnsdelene avhengige av hverandre på samme måte som organene i en kropp (Durkheim, 2000). Delsystemene må virke sammen for at samfunnskroppen skal fungere. Individene som befolker delsystemene, forstår sammenhengen handlingene deres inngår i. Innsikten i hvordan samfunnets utvikling avhenger at delsystemenes utvikling, skaper solidaritet forstått som en vilje i den enkelte til å gi avkall på egne interesser av hensyn til samfunnets behov som helhet. En slik kollektiv bevissthet dannes når samfunnsmedlemmene deltar i arbeidslivets mange organisasjoner Durkheim kaller korporasjoner. Durkheims kongstanke var at korporasjonene formidler mellom delsystemene og staten som representerer samfunnet som helhet. Det er lett å trekke paralleller til trepartssamarbeidet mellom partene i arbeidslivet og staten i den norske modellen.

Durkheim utviklet likevel ikke ideen om en slik rasjonelt begrunnet solidaritet til en teori om samfunnsmessig integrasjon. I stedet faller Durkheim tilbake på den andre typen solidaritet han kaller mekanisk. Mekanisk solidaritet er mindre reflektert og en mer umiddelbar følelsesmessig identifikasjon med familie, stamme, klan, klasse eller en etnisk gruppe. Viljen til å ofre seg for den egne gruppen skapes gjennom deltakelse i felles ritualer av religiøs karakter.

Det andre viktige bidraget til en teori om funksjonell differensiering kommer fra M. Weber (1968). Som Durkheim deler Weber det moderne samfunnet inn i en rekke autonome saksområder. Men relasjonene mellom

dem er annerledes. Hvert delsystem utvikler sitt eget språk og danner hva Weber kaller sfærer av mening. De mangler et felles språk og snakker ikke med hverandre. Det finnes fellesskap og solidariske grupper i samfunnet, men moderne samfunn er ikke et fellesskap og et supersystem som griper over og regulerer delsystemene. Et moderne samfunn består utelukkende av sine deler.

Den tredje bidraget til teorien om funksjonell differensiering kommer fra T. Parsons, 50-tallets store amerikanske sosiologi (Joas & Knöbl, 2009). Parsons ville syntetisere bidragene fra Durkheim, Weber og flere andre i én sosiologisk teori om samfunnet. Det gjør han ved å avgrense sosiologien mot såkalt nytteteoretisk tenkning og det vi i dag kaller teorien om rasjonelle valg. Nytteteorien forstår forholdet mellom individ og samfunn som et bytteforhold hvor samfunnsmedlemmene gir avkall på en del av sin frihet i bytte mot kollektive goder som trygghet og velferd.

En slik kalkyle over fordeler og ulemper ved å slutte seg til eller avvise den sosiale ordningen vikler ifølge Parsons seg inn i tre uløselige problemer. Når den rasjonelle aktør forsøker å overskue konsekvensen av handlingene sine, blir hun overveldet av kompleksitet. Det er så mange virkninger og bivirkninger at det er umulig å få oversikt. Da kan aktøren heller ikke gjøre et rasjonelt valg. I den grad hun forsøker, leder kalkylen over fordeler og ulemper ved et samarbeid ikke til samarbeid, men til konflikt. For det tredje peker Parsons på at dersom nytte skal være alle tings mål, finnes det bare ett alternativ. Da har aktøren ikke noe valg.

Løsningen på alle disse problemene er ifølge Parsons et begrep om sosiale normer. Sosiale normer, ikke vurderinger av konsekvensene, orienterer samfunnsmedlemmene handlinger. En slikt normativt orientert begrep om handling finner Parsons støtte for i teoriene til Durkheim og Weber. Sosiale normer og internaliserte verdier styrer handlinger. Følgelig er det heller ingen sosiale aktører som forholder seg til konsekvensene av handlingene sine for samfunnet. For å kompensere for den manglende intensjonale forbindelsen mellom samfunnsmessige behov og samfunnsmedlemmenes motiver introduserer Parsons et begrep om sosiale systemer.

Et av samfunnets delsystemer får som sin funksjon å regulere de andre. På et stadium i teoriutviklingen betegner Parsons dette styringssystemet «community», eller altså fellesskap. Senere får kultursystemet denne funksjonen. Kultursystemet registrerer virkningene av de andre delsystemenes operasjoner for samfunnet, og konverterer negative konsekvenser til normer

og verdier som motiverer den type handlinger samfunnet trenger. Prosessene er gjensidig forsterkende i en symbiose av systemspesialisering, institusjonell oppgradering og verdigeneralisering (Parsons, 1971).

Det siste store bidraget til teorien om funksjonell differensiering kommer fra den tyske sosiologen Niklas Luhmann (2016). Luhmann gjør kompleksitet til omdreiningspunkt for samfunnsanalysen. I Luhmanns versjon av systemteorien er Parsons forestilling om sentral styring borte. En del som tar seg av del hele, måtte håndtere de andre delsystemenes kompleksitet pluss sin egen. Det ville bli overveldet av kompleksitet. Som Weber antar Luhmann at det moderne samfunnet utelukkende består av deler. Den gjensidige avhengigheten mellom delsystemene ivaretas av hver enkelt del som tilpasser seg utviklingen i de andre.

Samfunnsmedlemmene kan ikke styre samfunnet. Det er konklusjonen på den systemteoretiske analysen. Det er ingen intensjonal forbindelse mellom samfunnsmessige behov og individenes valg av handling. Det som eventuelt finnes av orden og sammenheng, sørger systemene for. Sosiale systemer trer inn mellom den individuelle bevissthet og verden, reduserer kompleksitet og gjør handling mulig. Hvordan dannes slike «intelligente» systemer? De kan ikke være designet av mennesker. Delsystemene skaper seg selv og som resultater av sosial evolusjon. De mest tilpasningsdyktige overlever i konkurransen med de andre.

Ifølge metoden for begrepsanalyse skal vi identifisere noen forklaringsproblemer typiske for tradisjonen. Det sentrale begrepet er funksjon. Funksjon handler om tilbakekobling. Funksjon betyr å iaktta delene med hensyn til virkningene for hele det systemet de er en del av. Men forskerne i denne tradisjonen har problemer med å plassere iakttakelsen av funksjoner i samfunnet. Ifølge Parsons kan iakttakeren ikke være et menneske. Ifølge Luhmann kan iakttakeren heller ikke være et system. Samfunnet er for komplekst til at noen eller noe kan ha oversikt over alle virkningene og bivirkningene av alles handlinger for samfunnet som helhet.

Løsning på den teoretiske utfordringen er å plassere funksjonsiakttakelsen i en spesiell del av samfunnet, nemlig hos sosiologien og nærmere bestemt i Luhmanns egen teori om selvproduserende sosiale systemer. Denne iakttakelsen av funksjoner har ingen referanse i samfunnet. Delsystemene integrerer seg selv gjennom å danne strukturelle koblinger som gjør systemet

sensibelt for endringen i andre systemer det er avhengig av. Sentral styring er umulig, men det er heller nødvendig.

Begrepene får betydning for den empiriske samfunnsanalysen. Delsystemer som økonomi, vitenskap, religion og kunst er i Luhmanns samfunnsanalyse globale i sin rekkevidde. Det moderne samfunnet er et verdenssamfunn. Norge og Tyskland er ikke samfunn. Tradisjonen betraktet under ett er det en tendens til funksjonalisme. Forskeren forutsetter at delsystemene eksisterer fordi de er nyttige og løser problemer for samfunnet. Man forklarer delsystemet med virkningene, men viser ikke hvordan det skjer.

Teorien om klassesamfunnet

Teorien om klassesamfunnet var opprinnelig ingen del av sosiologien. Sosiologien avgrenset seg til å begynne mot marxismen og den framvoksende sosialistiske bevegelsen (Østerberg, 1988). I dag er kritisk teori overalt. Selvtilskrivelsen kritisk gjennomstrømmer de samfunnsvitenskapelige og humanistiske fagene. Særlig Frankfurterskolen bidro til å få sosiologien inn på et nytt spor (Kalleberg et al., 1970). Det er M. Horkheimer som introduserer skillet mellom kritisk og tradisjonell vitenskap. Tradisjonell vitenskap beskriver og forklarer. Kritisk vitenskap vil forandre.

Kritisk teori deler samfunnet opp i omtrent de samme saksområdene som teorien om funksjonell differensiering, men relasjonene mellom individene, delsystemene og samfunnet er annerledes. Marx skilte mellom den kapitalistiske økonomien som det moderne samfunnets materielle basis og ulike systemer i overbygningen. Individenes plassering i den kapitalistiske økonomien som enten arbeider eller kapitalist bestemmer tilgangen til de andre delsystemene som politikk, utdanning, medisinsk behandling, kunst og kultur. Klassen av kapitaleiere tilegner seg merverdien av arbeidernes arbeid og bruker sine overlegne ressurser til å skaffe seg makt. Makta anvendes til å beskytte utbyttingsforholdet. Relasjonene mellom samfunnsklassene tar form av en pyramide med en liten overklasse på toppen som utbytter og undertrykker de andre klassene som utgjør det store flertallet av befolkningen.

Kritisk teori gjør konflikten mellom del og helhet og mellom individ og samfunn til en konflikt mellom grupper i samfunnet. Noen grupper har mer ressurser enn andre, og de bruker makta si til å utbytte og undertrykke andre grupper i samfunnet. Samfunnets problemer skyldes at en egoistisk overklasse eller ulike eliter stikker av med ressursene de andre har skapt. Løsningen på samfunnets problemer er å bli kvitt overklassen. Alternativet til den bestående orden av ulikhet, utbytting og undertrykking er et samfunn kjennetegnet av frihet og likhet hvor samfunnsmedlemmene kontrollerer de samfunnsmessige ressursene i fellesskap.

P. Bourdieu (2002) utvider perspektivet og bringer delsystemene, som han kaller felt, på en mer horisontal linje. Alle delsystemene er en kilde til kapital. Det økonomiske systemet er en kilde til økonomisk kapital for de som eier produksjonsmidlene. Men også utdanningssystemet, vitenskap og kunst danner felt hvor aktørene kjemper om ressursene som skapes på feltet. Hvert felt danner en hierarkisk orden etter mengden kapital individene kontrollerer. Til sammen danner feltene det sosiale rommet som er Bourdieus begrep for det moderne klassesamfunnet.

I dag er perspektivet ytterligere utvidet. Det så mange kilder til ulikhet. Ikke bare klasse, men kjønn, etnisitet, tro, kroppsfasong, religion, seksuell legning og nasjonalitet er et grunnlag for utbytting, dominans og undertrykking. Dermed blir kampen mellom «klassene» mer kompleks. Et individ kan tilhøre mange grupper. De nye konstellasjonene av utbytting og av dominans forsøker kritisk teori å fange med begrepet interseksjonalitet (Romero & Romero, 2018). Da ser man igjen tydelige hierarkier.

Har kritisk teori noen typiske forklaringsproblemer? Også klasseanalyse er funksjonsanalyse. Delsystemene analyseres ikke med hensyn til virkningene for samfunnet som helhet, men for ulike grupper i samfunnet. Delsystemene virker til fordel for noen og til ugunst for andre. Kritisk teori vil endre på dette forholdet. Teorien om klassesamfunnet vil mobilisere til motstand mot utbytting og undertrykking og skape et klasseløst samfunn som gir samfunnsmedlemmene muligheten til å virkeliggjøre sitt fulle potensial som mennesker. Veien dit går gjennom samfunnsstransformerende kollektive handlinger.

Kritisk teori tror at mennesker som er like på noen områder, som arbeidere eller kapitalister, kvinner, menn eller etniske grupper, også er like på andre områder. Likhet er en kilde til felles interesse, og felles interesser motiverer til felles kamp. Men denne antakelsen er feil. Felles interesser motiverer ikke av

seg selv til kollektive handlinger. Når aktørene vurderer å delta i en kollektiv handling konfronterer de den kollektive handlingens problem (Olson, 1965). Det lønner seg å samarbeide, men det lønner seg mer å være gratispassasjer og snylte på de andre felles anstrengelser. Det er en konflikt mellom aktørenes kollektive og individuelle interesser. Arbeiderne har felles interesser i å kjempe for bedre arbeidsbetingelser, men for den enkelte arbeider lønner det seg mer å være streikebryter. Ditto for kapitalistene. For å bli handlingsdyktige som fellesskap må de kollektive aktørene løse konflikten mellom egne og felles interesser.

Savnet fellesskap

Jeg har gitt en kort fremstilling av de to sosiologiske teoriene om samfunnet. De har noen felles trekk og begrensninger. Begge er funksjonsanalyser og begge har problemer med å plassere iakttagelsen av funksjoner i samfunnet. Problemet er at funksjoner er for alle, enten alle i samfunnet eller grupper i samfunnet. De er kollektive goder. Hvordan kan samfunnsmedlemmene løse funksjonsproblemer og skaffe seg kollektive goder?

Det er vanlig å forestille seg at mennesker som deler negative erfaringer av å mangle ting de trenger for å leve livene sine, vil samarbeide om å endre betingelsene de lever under. Motivet for et samarbeid er at deltakerne får tilgang til goder den enkelte ikke kan skaffe seg alene. Dersom fordelene av et samarbeid er større enn kostandene, framstår den kollektive handlingen som et rasjonelt valg. Det lyder som en fornuftig betraktning.

Særlig valghandlingsteorien, eller mer presist, teorien om gjensidig avhengige beslutninger viser hvorfor denne kalkylen er feil (Elster, 2015). Når de sosiale aktørene vurderer å delta i en kollektiv handling, konfronterer de den kollektive handlingens problem. I motsetning til individuelle er kollektive goder tilgjengelige for «alle». Det er mulig å få uten å bidra. Det lønner seg å samarbeide, men det lønner seg enda mer å være gratispassasjer og snylte på de andres felles anstrengelser. Men når alle tenker slik, blir selvsagt ikke de kollektive goder realisert. Altså bør aktørene likevel velge samarbeidsstrategien?

Den som tenker slik, risikerer å bli latt i stikken av de andre. Det eneste sikre og derfor rasjonelle valget er å velge gratispassasjerstrategien. Aktørene

befinner seg i et sosialt dilemma (Kollock, 1998). Det er en konflikt mellom kollektive og individuelt rasjonelle strategier for handling. Den rasjonelle aktør tvinges så å si av sin fornuft til å velge det dårligere alternativet. Det finnes et alternativ som er bedre for alle, nemlig samarbeid. Men det er altså ikke et rasjonelt valg. Når det blir slik, skyldes det ikke at menneskene er egoister av natur, men den sosiale logikken i samhandlingssituasjonen. Den samme negative sosiale dynamikken gjelder for det som omtales som allmenningens tragedie (Hardin, 1968).

Kollektiv handling er ikke et rasjonelt valg. Det er konklusjonen fra den valghandlingsteoretiske analysen. Samfunnsvitenskapene må absolutt unngå å forklare kollektive handlinger med fordeler for gruppen (Elster, 1989). Hvordan skal samfunnsvitenskapene nå forklare kollektive handlinger? Kollektiv handling lykkes jo noen ganger. Vi deltar på dugnaden i sameiet og i samfunnet, vi betaler skatter og avgifter og får det i kollektive goder som gratis utdanning og medisinsk behandling.

Den teoretiske løsningen på konflikten mellom egne og felles interesser går som vi har sett over to steg. Først erstatter, eller supplerer, forskeren begrepet om den rasjonelle aktør med et begrep om den ikke-rasjonelle aktør. Samfunnsmedlemmene er sosialisert til å føle en forpliktelse til å handle for de kollektive formålene. Tanken på å svikte fellesskapet vekker sterke negative følelser i personen. Derfor samarbeider de.

Vi finner det samme teoretiske rasjonalet hos Parsons, Elster og Bourdieu. Ikke rasjonelle vurderinger av konsekvensene av å gjøre det ene eller det andre, men en følelse av forpliktelse knytter individene til samfunnet. Parsons forutsette at individene er sosialisert til å handle for de kollektive formålene. Begrepet habitus har samme teoretiske funksjon hos Bourdieu (Goldthorpe, 2007). Den samfunnsmessige funksjonen er likevel en annen. Habitus er internalisert borgerlig ideologi og tjener overklassen og ikke samfunnet som helhet.

I den sosiologiske redskapskista av begreper er det nå to typer sosiale aktører. Den rasjonelle aktør som tvinges av sin fornuft til å tenke mest på seg selv, og den ikke-rasjonelle aktør som ikke tenker så mye og velger handlinger ut fra følelser for rett og galt. Det er ingen sosiale aktører som forholder seg til konsekvensene av handlingene sine for samfunnet. Samfunnsmessig integrasjon kan derfor heller ikke være et intensjonalt forhold. Sosiologien kan ikke forklare samfunnet og de sosiale ordningene som resultater av samfunnsmedlemmenes bevisste og kollektive valg.

Derfor introduserer sosiologien et begrep om sosialt system. Systemet gjør det individene ikke kan. Systemene registrerer virkningene av individenes handlinger for samfunnet, og så utvikler systemer normer som motiverer den typen handlinger samfunnet trenger. Systemer kobler konsekvenser og motiver bak ryggen på de sosiale aktørene. Sosiale systemer løser funksjonsproblemer helt på egen hånd.

Dette er de teoretiske ressursene den sosiologiske samfunnsanalysen arbeider med. Da er det ingen plass for den norske modellen og det norske samfunnet som et mer eller mindre handlingsdyktig fellesskap. Ja, hos Luhmann er det norske samfunnet redusert til en kollektiv fiksjon. Vi tror det finnes, men det er ikke viktig. Redaktørene av bokverket *Det norske samfunnet* gir da også opp ambisjonen om å lage en helhetlig analyse av det norske samfunnet med referanse til nettopp Luhmanns teori om sosiale systemer (Slagstad, 2016). Her er det noe som skurrer rent empirisk. Riktig nok er del-systemer som markedsøkonomi, vitenskap og kunst globale i sin rekkevidde, men vi får tilgang til dem som medlemmer av det norske samfunnet. Gratis medisinsk behandling er eksklusive rettigheter for norske statsborgere og ikke for alle mennesker på kloden.

Kritisk teori forholder seg til denne norske realiteten på en litt annen måte. Man sammenlikner ikke det norske samfunnet empirisk med andre samfunn. Da framstår det norske samfunnet som relativt bra. I stedet sammenliknes det norske samfunnet med utopien. Det fører til en form for overkritikk (Kilminster, 2013), eller negativ sosiologi (Aakvaag, 2018). Kritikerne leter etter alt som er feil i det norske samfunnet, og de overdriver. Fellesskapet er alltid et annet sted (Bauman, 2000).

Fellesskap er et nøkkelbegrep for den sosiologiske samfunnsanalysen slik det framgår av innledningen til denne boken. Fellesskap er det sentrale begrepet når sosiologien skal forklare samfunnsmessig integrasjon. Samfunnets problemer skal løses med mer fellesskap. Fellesskap er begrepet sosiologien griper til når den skal forklare hvor individer blir deler av en samfunnsmessig helhet. Fellesskap er limet som holder det hele sammen. Men sosiologien har problemer med å forklare hvordan mennesker danner fellesskap.

Det er særlig evnen til å gripe de rasjonelle aspektene av kollektive handlinger som mangler. I den grad fellesskap finnes, er det et allerede eksisterende fellesskap i kraft av følelser skapt av normer og verdier samfunnsmedlemmene er sosialisert til å ha. Normene som orienterer samfunnsmedlem-

menes handlinger, og skaper en følelse av fellesskap, kommer fra systemene. Hvordan systemene som skaper normene som skaper fellesskap dannes, forklares ikke, eller de forklares funksjonalistisk. De eksisterer fordi de løser problemer for samfunnet, eller grupper i samfunnet.

Funksjonsanalysen mangler handlingsteoretisk fundering i et begrep om kollektivt rasjonelle handlinger. Men hvorfor er det så vanskelig for samfunnsvitenskapene å gripe de rasjonelle aspektene av kollektive handlinger (Hagen, 2017)? Det skyldes grunnantakelsene og den sosiale ontologien samfunnsanalysen arbeider med. Jeg foreslår at det er selve begrepet om det rasjonelle individ som begrenser samfunnsanalysen.

System, rasjonalitet og handling

Utfordringen for en sosiologisk teori om samfunnsmessig integrasjon er å etablere en intensjonal forbindelse mellom individenes valg av handling og konsekvensene for samfunnet. På en eller annen måte må samfunnsmedlemmene ta hensyn til konsekvensene for samfunnet når de velger handling. Det er denne forventningen som ligger under skillet mellom sosial integrasjon og systemintegrasjon. Mellom de som tror en slik rasjonell og kollektiv styring av relasjonene mellom samfunnsmedlemmene er mulig, og de som holder det for umulig

Hva betyr det da å gjøre et rasjonelt valg av handling? Definisjonen er at aktøren velger handling etter en vurdering av konsekvensene av handlingen. Som vi har sett, er det to faglige grunner til at sosiologien avviser muligheten for at kollektive handlinger kan være et rasjonelt valg. Den ene gjelder problemet med sosial kompleksitet. Den andre innvendingen gjelder den kollektive handlingens problem. Vi tar de to problemene hver for seg. Først problemet med sosial kompleksitet. Den faglige argumentasjonen går slik: For at en handling skal være et rasjonelt valg må individet velge handling etter en vurdering av konsekvensene. Men verden er ifølge systemteorien for kompleks til at de sosiale aktørene kan skaffe seg oversikt over virkningene. Følgelig er et rasjonelt valg av handling umulig.

Konsekvensene er det ved handlingen vi bryr oss mest om, men begrepet er lite diskutert i faglitteraturen. Så hva er en konsekvens, og hvordan er det mulig at

handlinger har konsekvenser? Konsekvenser kommer etter og følger av handlingen. De har uavhengig og objektiv eksistens. Individene tar dem i betraktning og foregriper konsekvensene når de velger handling. Altså er konsekvensene i nåtiden. Individene blir sosiale aktører ved å forholde seg til konsekvensene. Men hvordan er det mulig å iaktta konsekvensene og altså foregripe virkningene før handlingen som skaper dem, er valgt? Ved hjelp at et sosialt system.

Definisjonen på et sosialt system er at samhandlingen danner en egen realitet som ikke lar seg føre tilbake til og forklare med aktørenes intensjoner. Dette gjelder for alle typer sosiale relasjoner fra de som omfatter få, til de som gjelder veldig mange mennesker. Når to individer skal handle sammen, forsøker begge å foregripe den andres reaksjoner. Konsekvensene av den enes valg medbestemmes av den andres valg av handling. Dermed dannes en ny sosial realitet av mening begge må forholde seg til. All samhandling ut over øyeblikket danner i denne forstand systemer.

Systemet gir handlingen konsekvenser, skaper struktur og gjør det mulig å velge handling (Hagen, 2006). Det moderne norske samfunnet består av en rekke slike autonome delsystemer som økonomi, politikk, vitenskap og så videre. Hvert system gir handlinger konsekvenser og danner et univers av mening. Utdanning gjør læring mulig. Kunstsystemet gjør det mulig for mennesker å ha estetiske erfaringer. Vitenskapssystemet gjør det mulig å skille mellom empirisk sanne og falske påstander om verden og å lage teorier.

Systemet gir retning til individenes valg av handling, men determinerer det ikke. Sosiale systemer består ifølge Luhmann (2000) av kommunikasjon definert som den tredelte differensieringen mellom informasjon, meddelelse og forståelse. Noen har sagt noe om noe, og du forstår. Forståelsen skaper en åpen situasjon hvor individet må velge mellom å slutte seg til eller avvise forståelsen. Dette fjerde elementet kaller Luhmann handling. Handlingen avslutter en kommunikasjon og åpner en nye sekvens av informasjon, meddelelse og forståelse. Systemet reduserer kompleksitet og strukturerer handlingssituasjonene. Men systemet determinerer ikke valget.

I markedøkonomien er rasjonalet å selge dyrt å kjøpe billig. Det er ingen sosiale normer som forbyr de økonomiske aktørene å gjøre motsatt. Men det er dumt. Konsekvensen av en slik strategi for handling er konkurs. Det norske samfunnet har skoleplikt. Men det er ikke gitt at eleven følger med på undervisning. Det bestemmes av kommunikasjonen mellom lærer og elev i klasserommet. Vitenskapssystemet gir forskeren et valg mellom mange teorier

og metoder. Så må hun ta stilling til de faglige konsekvensene av å gjøre det ene eller det andre.

Den nye sosiale ontologien lyder altså ikke handling eller system, men system og handling. Sosiale systemer gjør mennesker til sosiale aktører. Systemene gjør visse valg mer hensiktsmessige, eller altså rasjonelle, enn andre. Det finnes mange systemer, eller sfærer av mening som Weber kaller dem. Alle med sine konsekvenser og former for rasjonalitet. Når individene velger handling, bidrar de til å opprettholde eller endre systemet.

Kollektiv handling som sosialt system

Nå har vi begreper for å analysere delsystemene. Men hva med samfunnet? Helheten mangler. Det er mange delsystemer. Kan samfunnsmedlemmene regulere relasjonene mellom dem? Vil ikke forsøk på å gripe samfunnet som helhet bli overmannet av kompleksitet (Kristiansen, 2020)? Blir det ikke rett og slett for mye å holde styr på når individene skal velge handling etter en vurdering av konsekvensene for samfunnet?

For på svare på spørsmålet må vi skille mellom helhet og totalitet. Helheten er ikke alt. Helheten er den ene siden av skillet mellom del og helhet. Delene er det moderne samfunnets delsystemer. Samfunnet som helhet er sammenhengen mellom dem. Arbeidsdeling og spesialisering gjør samfunnsdelene avhengige av hverandre. Alle krever bestemte bidrag fra de andre for sin egen utvikling. Det er det hele.

Men er det ikke stadig for mye kompleksitet å håndtere for menneskenes begrensede kognitive kapasiteter? I den nye sosiale ontologien er utgangspunktet ikke lenger den konkrete fysiske person, men hvordan samfunnsmedlemmene erfarer den gjensidige avhengigheten mellom dem. Nå kan vi tenke nytt også om den kollektive handlingens problem. Problemet er løsningen. Konflikten mellom kollektive og individuelt rasjonelle strategier for handling integrerer samfunnet fordi den er en kilde til dannelsen av fellesskap. Den kan i alle fall være det.

Vi begynner ikke med individet, men med samfunnet og med samfunnet som helhet. Relasjonene mellom delsystemene er i balanse. Bussen går, folk

kommer seg på jobben, gifter seg og får barn. De millioner av handlinger som reproducerer det norske samfunnet fra øyeblikk til øyeblikk, glir noenlunde sømløst over i hverandre. Balansen er der. Derfor legger vi ikke merke til den. Samfunnets behov som helhet er ikke noe problem. Den rådende differensiering mellom delsystemene er funksjonell. Den virker.

Så forrykkes balansen. Årsakene kan være eksterne eller interne. Samfunnet treffes av et nytt virus. Pandemien krever nye medisiner. Vitenskapssystemet trer i aksjon og krever mer ressurser. Det politiske systemet vedtar nye budsjetter, lover og regler for atferd. Nå er det hjemmekontor som gjelder. Kilden til ubalanse kan være intern. Delsystemene har sin autonome dynamikk og reagerer på endringer i omgivelsene med differensiering. Det blir stadig flere medisinske spesialiteter, diagnoser, sykdommer og følgelig muligheter for behandling. Utvikling og endringer i ett system får virkninger for de andre. Utdanningssystemet må produsere flere leger og sykepleiere med de kapabilitetene samfunnet nå trenger.

Problemer med manglende fungering kan være individuelle eller kollektive. Noen problemer løser man selv. Dersom man er avhengig av andre, er det igjen to muligheter. Problemet kan være et rent koordineringsproblem som de berørte aktørene løser gjennom gjensidige tilpasninger. Hvis problemene består, aktualiseres mangelen på balanse mellom samfunnsdelene som funksjonsproblemer. Funksjonsproblemer er kollektive onder. Transformasjonen fra kollektive onder til kollektive goder skjer gjennom kollektive handlinger. Kollektiv handling er et sosialt system hvor relasjonene mellom aktørene danner en struktur som tvinger aktørene til å velge mellom kollektivt og individuelt rasjonelle strategier for handling. Jeg skal introdusere tre begreper som kan forklare hvordan samfunnsmedlemmene løser felles problemer og blir mer eller mindre handlingsdyktige som fellesskap. De tre begrepene er kollektiv rasjonalitet, rasjonell solidaritet og kollektiv makt.

Kollektiv rasjonalitet

En rasjonell aktør forholder seg til konsekvensene av handlingene sine. I kollektive handlinger skiller aktørene mellom kollektive og individuelle

konsekvenser av handlingen. Men hva gjør virkningen av handlingen kollektive? Kollektive konsekvenser betegner en dobbel relasjon. Konsekvenser er kollektive i den forstand at virkningene er resultat av mange menneskers handlinger. Det alene er ikke tilstrekkelig. Virkningen blir konsekvenser når individene forholder seg til dem. Individene forstår at de bare kan løse problemene sammen. Vi-intensjonalitet dannes som det første steget på veien mot kollektivt rasjonell handling.

Nå konfronterer aktørene den kollektive handlingens problem. Konsekvensene av den enes valg medbestemmes av de andres valg av handling. For at de skal lykkes må tilstrekkelig mange bidra. Men deltakelsen konstituerer et sosialt dilemma. Samarbeid er best for alle, men det lønner seg mer å være gratispassasjer og snylte på de andres felles anstrengelser. Det er en konflikt mellom de kollektive og individuelle konsekvensene av aktørenes handlinger.

Som sosialt system gir den kollektive handlingen aktørene to mulige strategier. En som legger de kollektive konsekvensene til grunn for valg av handlingen, og en strategi som gir det beste resultatet for den som handler alene for seg selv. Det to strategiene står i motsetning til hverandre. Dermed dannes den kollektive handlingen som sosialt system med innside og en utside, som et internt skille i systemet mellom de som slutter opp om den kollektive strategien, og de som velger den individuelle på bekostning av den kollektive. Konflikten mellom samfunnsmedlemmenes kollektive og individuelle interesser er en sosial realitet. For å bli handlingsdyktige som fellesskap må de sosiale aktørene løse denne konflikten slik at den kollektive rasjonaliteten dominerer over den individuelle.

Rasjonell solidaritet

I et neste skritt gjør aktørene konflikten mellom kollektive og individuelle konsekvenser av handlingene deres til tema for en offentlig debatt. Hvorfor lykkes vi ikke med den kollektive handlingen? Fordi noen bare tenker på seg selv. Noen sier offentlig det alle egentlig forstår. For å bli handlingsdyktige som fellesskap må aktørene gi avkall på egne interesser for et fellesskap de

selv er en del av. Offerhandlingen begrunnes rasjonelt med konsekvensene for samfunnet, eller grupper i samfunnet. Følgene av et samarbeid er positive, mens den individuelt rasjonelle handlingsstrategien skader fellesskapet. Den offentlige ytringen transformerer konflikten mellom kollektiv og individuell rasjonalitet til et skille mellom solidaritet og egoisme.

Fordi kravet om solidarisk handling er offentlig, virker det bindende. Man kan ikke offentlig argumentere mot den kollektive fornuft. Noen kan selvsagt foreslå at vi alle svikter fellesskapet og at den enkelte gjør det som er best for seg. Man kan si ordene. Men de forstås som ironi. Meningen er den motsatte. Det er systemsammenhengen som gir mening til handlingen. Individuell rasjonalitet lar seg ikke generalisere. Alle kan ikke være gratispassasjerer. Så langt er kollektiv rasjonalitet også kommunikativ rasjonalitet (se Aakvaags kapittel). Som offentlig ytring dominerer den kollektive rasjonaliteten over den individuelle. Den normative forventningen er en solidarisk handling.

Det er ikke aktørenes subjektive intensjoner som bestemmer meningen med handlingen. Beskyldninger om egoisme og manglende offervilje treffer kanskje ikke aktørenes motiver og den intenderte meningen med handlingen. De som kritiseres, gjør kanskje bare det de alltid har gjort. Jeg har alltid kasta søpla i én pose. Nå krever det grønne skiftet et nytt system med mange poser. Uansett om adressaten mener det godt, bør hun ta kritikken alvorlig. Den som beskyldes for egoisme, risikerer å bli utestengt fra fellesskapet. For å forsvare seg har man to alternativer. Man kan innrømme sin brøde og «legge seg flat», eller delta i den offentlige debatten og forsøke å forme de kollektive formålene i overensstemmelse med sine interesser. Da må man generalisere og vise at mine interesser er fellesskapets interesser, og at man er villig til å bidra.

Kollektiv makt

Kravet om solidarisk handling virker bindende som offentlig ytring, men vil aktørene gjøre privat det de offentlig har forpliktet seg til? Overlatt til seg selv konfronterer de sosiale aktørene igjen dilemmaet. Solidariske handlinger er strategiske. Aktøren tar de andres reaksjoner i betraktning når hun velger handling. Det er bare rasjonelt å handle solidarisk dersom de andre også

bidrar. Kollektiv makt er derfor et nødvendig tredje element for en stabil løsning på kollektive handlingsproblemer.

Det er Parsons som introduserte skillet mellom kollektiv og distributiv makt (Hagen, 2010). Kollektiv makt gjør det individuelt rasjonelt å handle solidarisk ved å straffe handlinger som skader fellesskapet, og belønne handlinger som tjener fellesskapet. Kollektiv makt beskytter mot svik. Den som velger å gi sin tilslutning til den kollektive handlingen, kan nå ha sikkerhet for at de andre gir sitt bidrag. Kollektiv makt øker fellesskapets kapasitet for kollektive handlinger. Den er produktiv og skaper ressurser. Den distributive makten bare fordeler dem.

I den lille gruppen er den kollektive makten latent. Alle kan følge med på hva de andre gjør. Atferden smitter. Dersom én prioriterer seg selv på fellesskapets bekostning, følger de andre etter. Derfor kan individuelt rasjonelle strategier for handling ikke lykkes. Dersom noen forsøker å utnytte de andre, vekker den egoistiske handlingen spontant negative motreaksjoner som kritikk, stigmatisering og utstøting. I større grupper er slike sosiale mekanismer ikke like effektive. Men også den større gruppen kan tematisere muligheten for svik som offentlighet. Gruppen av berørte beslutter å gi noen myndighet til å overvåke alle. Den kollektive makten institusjonaliseres, og systemet blir hierarkisk. Slik dannes politiske systemer for å fatte kollektivt bindende beslutninger. Formalisert kollektiv makt gjør det individuelt rasjonelt å handle solidarisk også utenfor sammenhengen av tilstedeværende. Gruppen blir handlingsdyktig som fellesskap ut over den umiddelbare sammenhengen.

Vi har nå en definisjon av kollektivt rasjonell handling. En handling får betydning som kollektiv handling når aktørene skiller mellom kollektive og individuelle konsekvenser av handlingen, og så velger den kollektive siden av distinksjonen. For at det skal skje må de tre elementene virke sammen. Kollektiv makt lukker den kollektive handlingen og gjør det individuelt rasjonelt å handle kollektivt. Rasjonell solidaritet er mediet de sosiale aktørene forholder seg til de kollektive konsekvensene av handlingene sine gjennom. De tematiserer forholdet mellom individenes innsats og kollektivets behov og interesser, og hvem som skal ofre hva og hvor mye for fellesskapet. Det er en rasjonelt begrunnet solidaritet og skiller seg fra slik begrepet brukes i faglitteraturen hvor solidaritet reduseres til en følelse. Men rasjonelt begrunnet solidaritet vekker selsagt følelser. Vi forakter den som svikter fellesskapet og beundrer den som ofrer seg for fellesskapet.

Modellen

Så langt gjelder analysen systemet av vitenskapelige begreper. I forskningsprosessen neste steg anvendes de nye begrepene til å konstruere forskningsobjektet. Vi lager teori om fenomenet som gjør krav på empirisk sannhet. Her skal jeg forsøke å gjøre de nye begrepene relevante for empiriske analyser av den norske modellen.

Kollektiv handling som sosialt system er en refleksiv mekanisme. Når gruppen av aktører ikke lykkes med å løse felles problemer, finner de årsaken i seg selv. Noen forstår ikke, eller vil ikke gjøre, det situasjonen krever. Spenningen mellom samfunnsmedlemmenes kollektive og individuelle interesser aktualiseres som et spørsmål om rasjonelt begrunnet solidaritet.

Alle moderne samfunn har denne mekanismen for å skape sosial integrasjon i større eller mindre grad. Utgangspunktet er det demokratiske makt-kretsløpet og det demokratiske motkretsløpet (Aakvaags kapittel). Politikerne registrerer offentlig uttrykt misnøye og sanker stemmer ved å lage programmer som skal løse problemene. Press nedenfra møtes av en motgående bevegelse ovenfra. Politikerne er avhengig av innspill fra eksperter som befolker profesjonsrollene i de ulike delsystemene som forskere, leger og jurister.

Den samfunnsmessige iaktakelsen av funksjonssvikt forholder seg ikke direkte til det aktuelle funksjonssystemet. Systemene er som Luhmann viser, selvrefererende og selvproduserende. Feltene er relativt autonome, hevder Bourdieu. Samfunnet kan ikke styre systemene ved å gripe inn i dem. Da ødelegges systemet. I stedet regulerer samfunnet systemene ved å endre systemets omverden. Samfunnsmedlemmene forholder seg til funksjonsproblemer ved å opprette og endre institusjoner som strukturerer handlingssituasjonen for aktørene i det aktuelle delsystemet.

Det moderne samfunnets mange delsystemer er derfor omgitt av enda flere institusjoner. Utdanningssystemet har skoler, universiteter og NOKUT. Vitenskapssystemet har universiteter, forskningsinstitutter og Forskningsrådet. Kunstsyste­met har teatre, opera, museer og Kulturrådet. Markedsøkonomen har bedrifter, Norges Bank, Konkurransetilsynet og Forbrukerrådet. Mange institusjoner, men ikke alle inngår i en hierarkisk relasjon med departementene og regjeringen på toppen.

Også institusjoner er sosiale systemer, men på en annen måte enn funksjonssystemene. Begge består av kommunikasjon og handling, men institusjonene er konstruert med en hensikt. De er laget for å regulere delsystemene

med hensyn til deres funksjon for samfunnet. Også institusjonene iakttas med hensyn til sin funksjon, men betegnelsen er da gjerne «samfunnsoppdrag». Dette gjelder så langt for alle samfunn som er demokratiske.

Den norske modellen utvider det demokratiske kretsløpet ved å trekke flere med på nye måter i den kollektive beslutningsprosessen. Institusjonene som gjerne omtales som kjernen i den nordiske modellen, nemlig treparts-samarbeidet mellom arbeid, kapital og staten om fastsettelse av lønn, viser hvordan det foregår (Dølvik & NordMod, 2013). Rasjonalet for forhandlingene er at partene ikke tar ut mer av økonomien enn de putter inn.

Arbeidstakerne skal ikke ta ut mer i lønn og eierne skal ikke ta ut mer i profitt enn det som svarer til økningen i produktivitet. Et annet begrep er de såkalte frontfagene. Produktivitetsveksten i de konkurranseutsatte næringene legger føringer for lønnsdannelsen i andre sektorer. Den normative forventningen er at ansatte i offentlig sektor ikke tar ut mer i lønnsvekst enn arbeidstakerne i industrier som selger produktene sine i internasjonale markeder.

Begrunnelsen er konsekvensene for samfunnet. Norge er en liten, åpen økonomi. Dersom eierne i konkurranseutsatte næringer skal betale sine arbeidere høyere lønn enn dem de konkurrerer med internasjonalt, må norske arbeidere være mer produktive. Hvis lønna til ansatte i offentlig sektor øker ut over det produktivitetsveksten i privat sektor gir rom for, vil arbeiderne i industrien også ha høyere lønn. Da må eierne øke prisene, økte priser fører til tap av konkurransekraft, som fører til konkurser, økt arbeidsledighet, lavere skatteinngang og mindre til å finansiere velferdsstatens goder.

Staten kan dempe konflikter ved å understøtte viljen til å begrense lønnskravene ved å tilby velferdsgoder, for eksempel bedre ordninger for pensjon. Forhandlingene er sentraliserte og demokratiske. Medlemmene tar stilling til resultatene av forhandlingene gjennom avstemninger. Modellen rommer også en mekanisme for når partene ikke blir enige og forhandlinger går over i konflikt. Streik og lockout er tillatt under betingelser partene er blitt enige om.

Forhandlingene har et vitenskapelig grunnlag. Det tekniske beregningsutvalget (TBU) beregner utviklingen i produktivitet og lønninger, og gir partene en felles virkelighetsforståelse. Når jeg påstår at den norske modellen ikke har en teori, så er det i en forstand feil. Det er økonomene som befolker TBU. De har faguttrykk som overheng og glidning, som de regner ut på øret. Det jeg mener, er at vi mangler en teori som forklarer hvordan institusjoner som trepartssamarbeidet skapes og endres.

Hvorfor velger arbeidere og kapitalister å samarbeide gjennom sentraliserte forhandlinger i stedet for å ta ut lokalt det de kan i bedrifter som går godt? Fordi det er bedre for både arbeidstakere og kapitalister som deler av det norske samfunnet. Det er kollektivt rasjonelt å begrense seg av hensyn til samfunnet. Begrepet for viljen til å begrense seg av hensyn til de kollektive konsekvensene er solidaritet (Blomquist & Moene, 2015). Men økonomene har ikke noen vitenskapelig teori om solidaritet og kollektiv rasjonalitet. Når samfunnsøkonomen S. Holden (2021) skal forklare den norske modellen, viser han til Halvorsen og Stjernø (2008), som i overensstemmelse med den sosiologiske fagtradisjonen reduserer solidaritet til følelse (Stjernø, 2005).

Trepartssamarbeidet mellom arbeid, stat og kapital utvider det demokratiske kretsløpet og engasjerer berørte parter direkte og omfattende i diskusjoner om konsekvensene av handlingene deres for det norske samfunnet. Slik skapes kollektiv bevissthet og en dypere form for samfunnsolidaritet. Det er et empirisk spørsmål i hvilken grad vi finner tilsvarende ordninger på andre samfunnsområder. Det er en *Hovedavtale for reindriften* og et system for kollektive forhandlinger mellom regjeringen og landbrukets organisasjoner. Bokbransjen har sine regler for prissetting av bøker og som fordeler en del av inntektene til forfatterens organisasjoner.

Den norske modellen får oss til å forstå og handle overfor de kollektive konsekvensene av handlingene våre. Slik gjør modellen oss handlingsdyktige som et samfunnsmessig fellesskap. Det er en modell for sosial integrasjon. Modellen regulerer store deler av det norske samfunnet (Kristiansen, 2017). Kollektiv rasjonalitet institusjonaliseres som kollektiv makt. Hver institusjon er en bit av staten som følger med på samfunnsmedlemmenes handlinger på sitt område. Institusjonene legitimerer systemene overfor samfunnet med de kollektive konsekvensene og gjør krav på samfunnsmedlemmenes solidaritet overfor sin egen gruppe, og det norske samfunnets som helhet.

Individuell frihet og kollektiv rettferdighet

Den norske modellen er beskrivende, men også forklarende. Dermed er den foreskrivende. Den sier hvordan vi bør ordne oss som samfunn for å bli

mer handlingsdyktige som fellesskap. Modellen er en modell for kollektiv læring. Virkninger får årsaker og årsaker blir til grunner for valg av handling. Samfunnsmedlemmene blir subjekter med skyld og ansvar for de individuelle og kollektive konsekvensene av handlingene sine. Det er en konflikt mellom samfunnsmedlemmenes kollektive og individuelle interesser. Balansen mellom individets muligheter som enkeltmenneske og kollektive forpliktelser tematiseres som et spørsmål om rettferdighet.

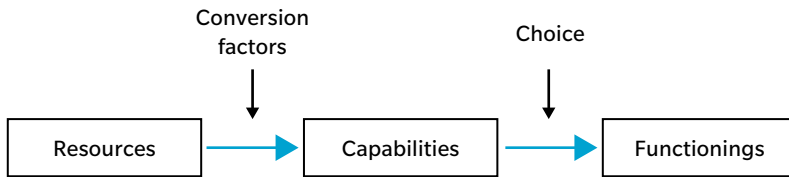
For å utvikle denne innsikten kan vi knytte an til A. Sens (2005) kapabilitetstilnærming. Kapabilitet er en fornyelse av det engelske «capability». Vi kan også si evne eller kapasitet. Begrepet kapabilitet ligger nær min forståelse av handling som kommunikasjon. Individene blir hva de er gjennom deltakelse i samfunnet. Frihet som rettferdighet er den normative standarden samfunnets institusjoner ifølge Sen skal måles mot. Det er et slektskap til Aakvaags (2013) begrep frihetens demokratisering.

Sen setter individet i sentrum for samfunnsanalysen. Det lyder kanskje for individualistisk, og perspektivet har så langt begrenset gjennomslag i sosiologien (Gangas, 2020). Når Sen setter individet i sentrum for analysen, tar jeg det ikke som uttrykk for tilslutning til en ontologisk individualisme, men som en genuin sosiologisk innsikt. Det moderne samfunnet setter individet i sentrum. Det var også Durkheims poeng. Det moderne samfunnet reproduseres gjennom individenes frie og individuelle valg av handling. Først gir samfunnet individene friheten til å velge. Så krever samfunnet at individene skal bruke friheten i overensstemmelse med samfunnets behov. Retten til et fritt valg kommer med et forbehold. Man må være solidarisk og begrense seg av hensyn til samfunnet.

De sentrale begrepene i kapabilitetsperspektivet er ressurser, konverteringsfaktorer, kapabiliteter/evner, valg og fungering (Robeyns, 2005, 2017). Ikke bare tilegner individene seg nødvendige ressurser og kapabilitetene fra samfunnet, men kapabiliteter og ressurser er et potensial individene har i kraft av å være delaktig, eller inkludert i det moderne samfunnets mange delsystemer. På samme måte er konverteringsfaktorene både en egenskap ved individet og ved samfunnets systemer. En forenklet framstilling av Robeyns (2005) modell av relasjonene mellom ressurser, kapabiliteter og fungering ser slik ut.

Figur 3.1

Analytisk rammeverk for kapabilitetsperspektivet (Verd & Lopez Andreu, 2011)

Noen ressurser blir tilgjengelig gjennom deltakelse i markedsøkonomien. Man tjener penger som yrkesutøver i et delsystem og mottar lønn som brukes til å kjøpe tilgang til andre systemer. Alternativt stilles ressursene til rådighet som kollektive goder i form av overføringer, eller direkte som offentlige tjenester; et besøk hos fastlegen, utdanning betalt av samfunnet, og så videre. Familien er en kilde til mange typer ressurser fra økonomi til omsorg og kjærlighet.

Dette er ressursene individet rår over i kraft av å være en del av samfunnet. Men ressurser må konverteres til kapabiliteter. Kapabiliteter er et potensial. Du må bruke dem. Individets evner og muligheter er igjen både individuelle og sosiale. De er egenskaper ved individene og ved samfunnets ulike delsystemer. Penger er et eksempel. Du har penger i banken, eller i lommeboken. Hva de er verdt, bestemmes av prisen på varer og prisen på penger (renter). Kvaliteten på legebesøket avgjøres av legens personlige kvalifikasjoner, egenskaper ved det medisinske systemet og institusjonene som regulerer dem, som fastlegeordningen og Helsetilsynet.

Kapasitetene er der, men individene må velge å benytte muligheten. Personene må velge å gå til legen og så må pasienten forholde seg til diagnosen. Skal du låne penger, er det viktig å vite hva renter er. Systemene gir handlingen konsekvenser og strukturerer situasjonen slik at individene har valgmuligheter. I siste instans må individet velge å bruke dem.

Kapabilitetsteorien gir oss noen begreper for å analysere relasjoner mellom individ og samfunn. Teorien har imidlertid en viktig begrensning. Kausaliteten slik det framstilles i Robeyns modell, går bare én vei. Fra fortiden gjennom nåtiden mot fremtiden. Modellen gir et øyeblikksbilde. Den mangler tilbakekobling (Hvinden & Halvorsen, 2018). Muligheten ligger i det siste begrepet – fungering. Fungering betegner som funksjonsbegrepet generelt en iakttagelse av relasjonen mellom del og helhet fra perspektivet til hele det

systemet delen er en del av. Til forskjell fra Parsons og Luhmanns teorier om funksjonell differensiering viser fungering til forholdet mellom individ og samfunn, og ikke i første omgang til forhold mellom delsystemene og samfunnet.

Det er individet som iakttas. Fungerer hun, han eller hen i samfunnet? Hvis ikke har individet – og kanskje samfunnet – et problem. Mange kommer ut av skolen uten de kapasitetene det moderne arbeidslivet krever. Årsakene finner man i et eller flere av de andre elementene i modellen. Mangler skoler ressurser? Er det undervisningen det er noe galt med? Velger studentene feil og bruker for lite tid og krefter på undervisningssituasjonen og for mye på TikTok? Denne drøftingen av årsaker foregår under knapphetens synsvinkel. Det er ikke nok ressurser til alt og alle. Fellesskapet må prioritere mellom behovene. Da må fordelingen være rettferdig.

Frihet som rettferdighet er ifølge Sen friheten til å velge et liv man har grunner for å verdsette. Begrunnelsen handler ikke om private preferanser som i markedøkonomien hvor alle er frie til å kjøpe hva de vil innenfor grenser satt av lommeboken, men om offentlig argumentasjon. Den norske og nordiske modellen har sitt eget rasjonale for rettferdig fordeling av samfunnets ressurser. Både individuelle friheter og plikter begrunnes med de kollektive konsekvensene.

Delsystemer som vitenskap, idrett, kunst, utdanning og markedøkonomien behandler alle likt. Individenes handlinger vurderes som bidrag til systemet. Er man flink på skolen, får man gode karakterer. Dermed skaper systemet forskjeller. Noen har bedre forutsetninger for læring enn andre. Noen har bedre fysikk og sterkere vilje og vinner på idrettsbanen. Moderne samfunn er meritokratier og belønner samfunnsmedlemmene etter innsatsen.

Lik behandling skaper forskjeller. Den nordiske modellen har sin måte å håndtere forholdet mellom likhet og ulikhet på. Institusjonene formes slik at de optimaliserer individenes muligheter til å utvikle sine evner gjennom deltakelse i de ulike delsystemene. Samfunnet trenger flinke folk. Samtidig setter samfunnet grenser for hvor stor betydning kapasiteter ervervet i ett delsystem skal bety for muligheten til å få ytelser fra de andre.

Trepartssamarbeidets system av sentrale og lokale forhandlinger av lønn skal fremme produktiviteten i hver enkelt sektor, i hver enkelt bedrift og hos arbeidstakerne. Samtidig skal lønnsveksten begrenses av hensynet til hva som er best for det norske samfunnet som helhet. Vi finner tilsvarende doble grep på andre områder som i utdanningssystemet og i reguleringen av viten-

skapssystemet. Det skal være fritt fram for å få gode karakterer og individuell utvikling. Men du får ikke nødvendigvis høy lønn. Den norske modellen skaper, som det heter, en sammenpresset lønnsstruktur. Den er solidarisk.

Samfunnet kan legge til rette og skape muligheter, men det er individenes ansvar å bruke dem. Tilretteleggelse er også et krav. Samfunnet har interesse i at individene utvikler seg som mennesker. Vi trenger dem for å fylle det moderne samfunnets mange ulike funksjoner. Det norske modellens begrep for kollektiv rettferdighet uttrykkes i den såkalte arbeidslinja. Institusjonene skal formes slik at de inkluderer samfunnsmedlemmene i delsystemene på måter som sikrer at alle som kan, bidrar til samfunnet. Direkte ved å fungere i jobben og indirekte gjennom å betale skatter og avgifter.

Den norske modellens framtid

I dette kapitlet viser jeg begrepenes betydning for den empiriske samfunnsanalysen. Jeg introduserte tre begreper som kan bidra til å forklare hvordan det norske samfunnet blir handlingsdyktig som fellesskap. De tre begrepene var kollektiv rasjonalitet, rasjonell solidaritet og kollektiv makt.

Vi forstår bedre hvordan den norske og nordiske modellen for samfunnsmessig integrasjon er en unik kobling av individuell og kollektiv handlekraft. Den kombinerer personlig utvikling og samfunnsutvikling, effektiv bruk av samfunnets ressurser og små sosiale forskjeller, sentralisert utøvelse av makt og utstrakt demokrati. Ikke i noe annet samfunn i verdenshistorien er relasjonen mellom individuell frihet og kollektiv selvbegrensning drevet lenger enn i den nordiske modellen. Men hvor mye tåler den? Er modellen robust?

Styrken ligger i evnen til å mobilisere rasjonelt begrunnet solidaritet. Det er konflikten som integrerer. Krav begrunnes og institusjoner endres med henvisning til konsekvensene for samfunnet. Modellen gjør det norske samfunnet sterkere fordi den får oss til å forstå. Når individene forstår, kan samfunnet overlate mer av styringen til individene og institusjonene. Individuer og organisasjoner finner selv ut av samfunnets behov og hvilke offer fellesskapet krever når de velger handling. Helhetens interesser transformeres til kollektivt rasjonelle handlinger gjennom begrunnelse. Slik regulerer samfunnsdelene

seg selv. Alt som svekker det sirkulære forholdet mellom individuell frihet og kollektive forpliktelser, truer også den norske modellen.

Noen trusler kommer innenfra. Delsystemene er ekspansive. Alle kan gjøre mer dersom de får flere ressurser fra samfunnet. Derfor overdriver institusjonene som representerer delsystemene, betydningen av funksjonen til sitt eller sine delsystemer. Noen grupper har mer makt og innflytelse enn andre også i den norske modellen. Samfunnet trenger empiriske analyser som avdekker hvilke interesser som definerer hva det norske samfunnet skal være som helhet, og hvilke sosiale grupper som former institusjonene som regulerer delsystemene.

Da gjør begrepene en forskjell. Ifølge kritisk teori dekker den norske modellen over et grunnleggende kapitalistisk utbyttingsforhold. Det er modellens funksjon. Den tjener interessene til overklassen. Hos Bourdieu er delsystemene en kilde til kapital, utbytting og undertrykking. I andre deler av kritisk teori mer inspirert av M. Foucault, framstår rasjonell solidaritet som det fremste eksemplet på regjerningsmentalitet (Dean et al., 2006). Samfunnsmedlemmene overtar delsystemenes rasjonalitet og underkaster seg systemtvangen frivillig og med gode argumenter. Men hvilke funksjonelle alternativer har kritisk teori til samfunnsmessig integrasjon gjennom den norske modellen?

Noen trusler kommer utenfra. Den nordiske modellen er nasjonal. Samfunnsmedlemmene blir handlingsdyktig som fellesskap gjennom nasjonalstaten. Her regulerer samfunnsmedlemmene forholdet mellom rettigheter og plikter på mer eller mindre demokratisk vis. Mange av samtidens problemer som klimakrisen og de nye folkevandringene fra fattige til rike land er globale. Har den norske modellen da noen framtid? Kan den globaliseres, eller må vi gi den opp? Det finnes internasjonale institusjoner for maktutøvelse som FN-systemet. Men kan de være demokratiske, og er de rettferdige? En ny global orden skal baseres på universelle menneskeretter. Å legge vekten på individets rettigheter kan gå på bekostning av et samfunnsperspektiv, som når M. Nussbaum (2011) lager sin liste over rettigheter alle mennesker på kloden har krav på å få oppfylt. Nussbaum har ingen tilsvarende liste over hvem som har plikt til å oppfylle alle disse rettighetene.

Konteksten konflikten mellom egne og felles interesser spiller seg ut i, endres. Som de fleste andre har de nordiske landene løst funksjonsproblemer gjennom vekst. Det er lettere å være solidarisk når kaken vokser. Nå er det

nye tider. Det grønne skiftet krever større offer. Det gjør ikke nødvendigvis modellen svakere. Den kan også bli sterkere. Dersom samfunnsmedlemmene forstår at offeret er et nødvendig bidrag til et fellesskap de selv er en del av, at det er mulig å lykkes og at balansen mellom plikter og rettigheter er rettferdig.

Referanser

- Barth, E., Moene, K. O. & Willumsen, F. (2014). The Scandinavian model – An interpretation. *Journal of Public Economics*, 117, 60–72. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2014.04.001>
- Bauman, Z. (2000). *Savnet fellesskap*. Cappelen Akademisk Forl.
- Blomquist, S. & Moene, K. (2015). The Nordic model. *The Journal of Public Economics*, 127, 1. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpubeco.2015.04.007>
- Bourdieu, P. & Jakobsen, K. (2002). *Distinksjonen: En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. De Norske Bokklubbene.
- Dean, M., Villadsen, K. & Treebak, I. (2006). *Governmentality: Magt og styring i det moderne samfund*. Forlaget Sociologi.
- Durkheim, É. (2000). *Om den sociale arbeidsdeling*. Hans Reitzels Forlag.
- Dølvik, J. E. & NordMod. (2013). *Grunnpilarene i de nordiske modellene: et tilbakeblikk på arbeidslivs- og velferdsregimenes utvikling 13(2013)*. Fafo.
- Elster, J. (1989). *The Cement of Society: A Study of Social Order*. Cambridge University Press.
- Elster, J. (2015). *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences* (2. utg.).
- Gangas, S. (2020). *Sociological Theory and the Capability Approach*. Routledge.
- Goldthorpe, J. H. (2007). «Cultural Capital»: Some Critical Observations. *Sociologica (Bologna)*, 2(2). <https://doi.org/10.2383/24755>
- Hagen, R. (1999). *Rasjonell solidaritet*. Universitetsforlaget.
- Hagen, R. (2006). *Nyliberalismen og samfunnsvitenskapene: Refleksjonsteorier for det moderne samfunnet*. Universitetsforlaget.
- Hagen, R. (2010). Collective power: Reception and prospect of a scientific concept. I W. Østreng (Red.), *Transference: Interdisciplinary Communications 2008/2009*. CAS.
- Hagen, R. (2017). Collective Action: Why is it so Difficult for the Social Sciences to Grasp the Rational Aspects of Collective Action? I H. Leiulfsrud & P. Sohlberg (Red.), *Concepts in Action: Conceptual Constructionism* (s. 222–239). Brill.
- Hagen, R. & Gudmundsen, A. C. (2011). Selvreferanse og refleksjon: Forholdet mellom teori og empiri i forskningsprosessen. *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 52(4), 459–489. <https://doi.org/10.18261/issn1504-291x-2011-04-02>
- Halvorsen, K. & Stjernø, S. (2008). *Work, Oil and Welfare: The Welfare State in Norway*. Universitetsforlaget.
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*, 162(3859), 1243–1248. <http://www.jstor.org/stable/1724745>
- Holden, S., Departementenes Sikkerhets- og Serviceorganisasjon, Arbeids- og Sosialdepartementet Norge & Statistisk Sentralbyrå Norge. (2021). *Kompetanse, aktivitet og inntektssikring: Tiltak for økt sysselsetting: Utredning fra Sysselsettingsutvalget oppnevnt ved kongelig resolusjon 5. april 2019: Avgitt til Arbeids- og sosialdepartementet 11. februar 2021* 2(2012). Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon, Teknisk redaksjon.

- Hvinden, B. & Halvorsen, R. (2018). Mediating Agency and Structure in Sociology: What Role for Conversion Factors? *Critical Sociology*, 44(6), 865–881. <https://doi.org/10.1177/0896920516684541>
- Joas, H. & Knöbl, W. (2009). *Social Theory: Twenty Introductory Lectures*. Cambridge University Press.
- Kalleberg, R., Horkheimer, M., Marcuse, H., Adorno, T. W. & Habermas, J. (1970). *Kritisk teori: En antologi over Frankfurter-skolen i filosofi og sosiologi*. Gyldendal.
- Kilminster, R. (2013). Critique and overcritique in sociology. *Michigan Publishing, University of Michigan Library*, 2.
- Kilminster, R. (2014). The dawn of detachment: Norbert Elias and sociology's two tracks. *History of the Human Sciences*, 27(3), 96–115. <https://doi.org/10.1177/0952695114535397>
- Kjølørød, L. & Frønes, I. (2022). *Det norske samfunn* (8. utg.). Gyldendal.
- Knutsen, O. (2017). *The Nordic Models in Political Science: Challenged, but Still Viable?* Fagbokforlaget.
- Kollock, P. (1998). Social Dilemmas: The Anatomy of Cooperation. *Annual Review of Sociology*, 24, 183–214. <http://www.jstor.org/stable/223479>
- Kristiansen, T. T. (2017). *Det norske samfunnet som handlingsfellesskap. Svikt og endring etter 22. juli-terroren*. Universitetet i Tromsø.
- Kristiansen, T. T. (2020). The sociological observation of society as a whole. *Cybernetics and Human Knowing*, 27(1), 47–64.
- Leuflufsrud, H. & Sohlberg, P. (2021). *Constructing Social Research Objects: Constructionism in Research Practice*. BRILL.
- Luhmann, N. (2000). *Sociale systemer: Grundrids til en almen teori*. Hans Reitzels Forlag.
- Luhmann, N. & Pedersen, E. (2016). *Samfundets samfund*. Hans Reitzels Forlag.
- Mills, C. W. (2002). *Den sosiologiske fantasi*. Hans Reitzel.
- Nussbaum, M. (2011). Capabilities, entitlements, rights: supplementation and critique. *Journal of Human Development and Capabilities*, 12(1), 23–37. <https://doi.org/10.1080/19452829.2011.541731>
- Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press.
- Parsons, T. (1971). *The System of Modern Societies*. Prentice-Hall.
- Robeyns, I. (2005). The Capability Approach: A Theoretical Survey. *Journal of Human Development*, 6(1), 93–117. <https://doi.org/10.1080/146498805200034266>
- Robeyns, I. (2017). *Wellbeing, freedom and social justice: the capability approach re-examined*. Cambridge, United Kingdom: Open Book Publishers.
- Romero, M. & Romero, M. (2018). *Introducing Intersectionality*. Polity Press.
- Sen, A. (2005). Human Rights and Capabilities. *Journal of Human Development*, 6(2), 151–166. <https://doi.org/10.1080/14649880500120491>
- Slagstad, R. (2016). *De marginale sosiologer*. <https://sosiologen.no/essay/essay/de-marginale-sosiologer/>.
- Stjernø, S. (2005). *Solidarity in Europe: The History of an Idea*. Cambridge University Press.
- UNDP. (2022). *Human Development Report 2021–22*. <http://report.hdr.undp.org>

- Verd, J. M. & Lopez Andreu, M. (2011). The Rewards of a Qualitative Approach to Life-Course Research. The Example of the Effects of Social Protection Policies on Career Paths. *Forum, qualitative social research*, 12(3). <https://doi.org/10.2307/j.ctvdf00j1.16>
- Weber, M., Roth, G. & Wittich, C. (1968). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Bedminster Press.
- Østerberg, D. (1988). *Metasociology: An Inquiry into the Origins and Validity of Social Thought*. Universitetsforlaget.
- Aakvaag, G. C. (2013). *Frihet: Et essay om å leve sitt eget liv*. Universitetsforlaget.
- Aakvaag, G. C. (2018). Positiv sosiologi. Fotnoter til en uutgravd sosiologi. *Tidsskrift for Samfunnsforskning* (03), 280–302. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2018-03-03>